

Щур Б. В.

доктор юридичних наук, професор, Львівський торговельно-економічний університет, завідувач кафедри кримінального права та процесу

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Ключові слова: криміналістична методика, окрема криміналістична методика, принцип побудови.

Keywords: criminalistics methodics, separate criminalistics methodics, formation principle.

Постановка проблеми. У криміналістичній літературі окрема увага приділялася проблемам визначення принципів криміналістичної методики [2, с. 41-45; 6, с. 143] або принципів розроблення (побудови, формування) методики розслідування злочинів [5, с. 115-124]. Пропоновані вихідні положення не є однозначними. Так, у правових дослідженнях існує два основні підходи до вивчення принципів: загальнотеоретичний та окремо-науковий [2, с. 45]. У криміналістичних джерелах підкреслюється, що вихідні для розроблення окремих криміналістичних методик положення слід розподілити на дві групи: 1) ті, що стосуються діяльності з розкриття, розслідування і попередження будь-якого виду злочинів; вони є результатом вивчення даного виду людської діяльності, що відбувається у специфічній галузі боротьби зі злочинністю; 2) ті, що стосуються не лише розслідування злочинів, розробляються не тільки криміналістикою — на їх дотриманні ґрунтується вся кримінально-процесуальна діяльність; у першу чергу це — дотримання законності [6, с. 690]. Деякі вчені пропонують поділяти принципи в слідчій діяльності на загальні та окремі. Щодо цього існує думка, згідно з якою значення загальних принципів полягає в тому, що вони є основою для прояву і реалізації окремих принципів, які виражають конкретний аспект слідчої діяльності. Без дотримання загальних принципів у процесі слідчої діяльності використання її засобів і прийомів буде нерезультативним або навіть протизаконним чи аморальним.

Аналіз стану дослідження. У криміналістиці науковому аналізу піддавалися принципи різних рівнів. Так, В. С. Кузьмічов та Ю. М. Черноус розглядають принципи слідчої діяльності, які на їх думку, поділяються на принципи слідчої тактики та принципи методики розслідування окремих видів злочинів. На підставі проведеного дослідження В. С. Кузьмічов та Ю. М. Черноус доходять висновку, що до принципів слідчої діяльності можуть бути віднесені: законність; етичність; науковість; комплексність; взаємодія; економічність; планомірність; оперативність; конспіративність; індивідуальність; гласність; вибірковість; раптовість; динамічність; наступальність; системність; використання передової слідчої практики; цілеспрямованість [7, с. 103-156]. Така позиція є доволі спірною, оскільки

автори розглядають найбільш загальні ідеї щодо здійснення слідчої діяльності, тобто виокремлюють не загальнотеоретичні і не окремонаукові принципи, а принципи практичної діяльності.

У деяких джерелах висвітлюються принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності. Так, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков виділяють принципи проведення ОРД: законність; повага прав та свобод особистості; конспірація; поєднання гласних та негласних методів діяльності [8, с. 499]. К. В. Сурков розрізняє загальноправові та галузеві принципи оперативно-розшукового процесу. Зокрема, до загально-правових принципів автор відносить: законність, дотримання прав і свобод людини та громадянина, позапартійність, рівність громадян перед законом, забезпечення екологічної безпеки; до галузевих принципів — розподіл повноважень стосовно єдиної сфери ОРД; взаємодія (координація) з іншими органами, що здійснюють оперативно-розшуковий процес; конспірація в оперативно-процесуальній діяльності; розвідувальна активність (наступальність) оперативно-процесуальної діяльності; поєднання таємних кадрових співробітників та конфідентів під час проведення оперативно-розшукових заходів; персональна відповідальність посадових осіб і керівників оперативних підрозділів за законність під час здійснення оперативно-розшукового процесу; незалежність під час виконання службових обов'язків [9, с. 75-91].

Інша тенденція в криміналістиці пов'язана з позицією тих учених, які намагаються визначити принципи слідчої (або криміналістичної) тактики. Зокрема, В. О. Коновалова та А. М. Сербулов здійснили спробу щодо формування принципів криміналістичної тактики. На їх переконання, криміналістична тактика як галузь криміналістики не може не мати вихідних положень, що визначають певним чином як розвиток її теоретичних положень, так і практику застосування тих рекомендацій, які є наслідком теоретичних настанов. Ці вихідні положення можуть претендувати на роль принципів тільки в тому випадку, коли вони інтегрують у себе найбільш загальні посилання, що відбивають сучасний підсумок розвитку теорії криміналістичної тактики, основа якої — узагальнення практики розслідування. В. О. Коновалова та А. М. Сербулов відносять до принципів криміналістичної тактики такі: законність та науковість тактичних прийомів, їх динамічність; моральний характер; обумовленість тактичних прийомів слідчими ситуаціями; універсальність та вибірковість [10, с. 111-112]. Характеристичні дані принципів приділено увагу і в інших наукових працях [4, с. 217-236].

Виклад основного матеріалу. Питання про принципи криміналістичної методики та принципи формування окремих криміналістичних методик залишається недостатньо висвітленим у криміналістичній літературі і віднесено до дискусійних. В. В. Тіщенко вказує, що на сьогодні «немає чіткого розуміння і розмежування принципів створення, розробки окремих методик розслідування і принципів побудови методики розслідування конкретного злочину» [5, с. 118]. Г. М. Меглецький пише, що принципи криміналістичної методики необхідно розуміти як ідеї, що впливають із пізнаних закономірностей, вихідні положення розроблення та створення окремих методик, а також основоположні

засади з організації та здійснення попереднього (досудового) розслідування, засновані на досягненнях науки, передової практики і такі, що забезпечують його ефективність по досягненню завдань кримінального судочинства [11, с. 143]. А. В. Шмонін зазначає, що принципи формування (побудови, розроблення) окремих криміналістичних методик орієнтують на обов'язковість під час розроблення конкретних методик урахування усіх виявлених криміналістичних особливостей окремих видів злочинів, ступеня типовості слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування, широке й погоджене використання всіх видів слідчо-оперативної взаємодії, всього арсеналу спеціальних знань, найбільш сучасних методологічних концепцій діяльності з розслідування [3, с. 70].

У спеціальних літературних джерелах називають різні вихідні положення або вимоги (чи принципи) криміналістичної методики. Так, О. Н. Колісниченко виокремлює чотири різновиди методичних принципів: 1) правильна кримінально-правова оцінка розслідуваної позиції; 2) обумовленість методики особливостями конкретної кримінальної справи і слідчої ситуації; 3) координація дій слідчого, органів дізнання і громадськості; 4) використання в розслідуванні наукових знань [12, с. 27].

Є. П. Іщенко та А. О. Топорков до загальних принципів, призначених забезпечити суворе врахування всього методично суттєвого під час розслідування, відносять вимоги неухильного дотримання законності під час розроблення й реалізації методичних рекомендацій, планового, етапного, швидкого й оперативного розслідування. Методична сутність даних вимог зорієнтована на те, щоб прийоми і способи ведення слідства відповідали не тільки закону, але й нормам слідчої етики [8, с. 486].

М. В. Салтєвський вважає, що, як і будь-яка система, методика будується відповідно до певних принципів (наукових засад): 1) законність, тобто вся слідча діяльність повинна здійснюватися в межах чинних законів; 2) наукова обґрунтованість методів і засобів і відповідність їх сучасному рівню розвитку науки; 3) обумовленість методики колом обставин, що підлягають встановленню; 4) етапність методики, що відображає особливості збирання доказової інформації в стадії порушення і провадження початкових і наступних слідчих дій; 5) ситуаційність методики як специфічний прийом пізнання події злочину; 6) алгоритмічність і системність слідчих дій, обумовлені завданнями розслідування; 7) комплексність сил і засобів для досягнення єдиної мети [1, с. 260].

М. Г. Шурухнов виокремлює такі принципи: 1) дотримання законності; 2) індивідуальність і динамічність розслідування; 3) планомірність, всебічність, повнота, об'єктивність та економічність розслідування; 4) оперативність і швидкість розслідування; 5) використання даних криміналістичної характеристики злочинів; 6) урахування під час побудови методики розслідування конкретного злочину, типових слідчих ситуацій, що виникають; 7) поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (взаємодія слідчого з оперативними підрозділами правоохоронних органів); 8) використання технічних засобів, прийомів і методів при розслідуванні (використання знань

спеціалістів та експертів); 9) використання допомоги громадськості в розкритті злочинів; 10) виявлення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, та вжиття заходів щодо їх усунення тощо [13, с. 446-449].

П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков до загальних принципів криміналістичної методики (загальних наукових положень) відносять: 1) дотримання законності; 2) плановість розслідування; 3) оперативність і швидкість розслідування; 4) індивідуальність розслідування; 5) взаємозв'язок слідчого з оперативним апаратом органів розслідування; 6) активне використання спеціальних знань і технічних засобів; 7) використання допомоги громадськості [14, с. 253].

Аналіз запропонованих позицій свідчить, що автори під виглядом принципів криміналістичної методики розглядають вимоги до самого процесу розслідування (індивідуальність і динамічність розслідування, оперативність і швидкість розслідування, плановість розслідування тощо) або навіть виокремлюють цілі напрямки діяльності. Окрім того, деякі «загальні наукові положення» не є в повному розумінні принципами, а відображають елементи криміналістичної методики: використання спеціальних знань, використання допомоги громадськості, використання технічних засобів, прийомів і методів при розслідуванні, виявлення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів тощо. З іншого боку, перераховані «принципи» відображають певні вимоги до слідчої діяльності, а не до криміналістичної методики як наукової абстракції. У цьому випадку М. В. Салтевський правильно підкреслює, що «названі принципи — це загальні вимоги до дій слідчого при розслідуванні будь-якого виду злочину. Тому вони називаються засадами, тобто принципами діяльності...» [1, с. 260]. Хоча нижче автор і сам пише, що загальні положення і принципи — близькі поняття, але вони не рівноцінні за змістом [1, с. 261]. На нашу думку, «загальні вимоги до дій слідчого» і «принципи криміналістичної методики» не є тотожними поняттями.

Існування різних підходів до розуміння принципів криміналістичної методики пов'язане з тим, що вчені-криміналісти по-різному визначають їх сутність та зміст. Варто підтримати позицію О. О. Ексархопуло, котрий сформулював поняття «принципи криміналістичної методики розслідування» як керівні засади, вихідні положення, що лежать в основі розроблених методичних рекомендацій з розкриття та розслідування окремих видів злочинів, керуючись якими правоохоронні органи можуть забезпечити цілеспрямоване, раціональне й ефективне досягнення цілей і вирішення завдань боротьби зі злочинністю. О. О. Ексархопуло називає та надає характеристику чотирьох принципів: принципу законності, принципу наукової обґрунтованості, принципу плановості і поетапності розслідування, а також його ситуативності [15, с. 675-676].

Заслужують на увагу підходи тих учених-криміналістів, які намагаються сформулювати принципи формування окремих криміналістичних методик. Так, І. Ф. Герасимов до загальних принципів побудови методики розслідування відносить: 1) наукову обґрунтованість та обумовлену цим достовірність висновків і криміналістичних рекомендацій; 2) розроблення

криміналістичної характеристики даного виду або групи злочинів; 3) використання при розробленні окремих методик так званої криміналістичної класифікації злочинів; 4) урахування ситуативних чинників; 5) координацію й кооперацію всіх засобів, методів та можливостей, що забезпечують повноту і швидкість розслідування; 6) забезпечення об'єктивності дослідження всіх матеріалів справи; 7) забезпечення застосування всіх передбачених законом заходів з метою розкриття злочинів та встановлення осіб, які їх учинили [16, с. 325-327].

Р. С. Белкін вважає, що ці принципи полягають у наступному: 1) при розробленні методики розслідування будь-якого виду злочину криміналістика виходить із вимог найбільш суворого дотримання законності в діяльності органів дізнання та попереднього (досудового) слідства; 2) слід виходити зі знання механізму злочину та його центрального елемента — способу підготовки, вчинення та приховування злочину, умов, що визначають вибір способу і виникнення слідів його застосування; 3) окрема криміналістична методика повинна бути розрахована на її адаптацію до конкретних умов розслідування; 4) розслідування злочинів повинно мати на меті не тільки викриття винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності, не тільки відшкодування спричиненої злочином шкоди, але й з'ясування та усунення обставин, що сприяли вчиненню та приховуванню злочинів даного виду; 5) узагальнення слідчої практики передбачає розроблення такого важливого для справи боротьби зі злочинністю питання, як відшукування шляхів і форм координації і тісної взаємодії в роботі слідчого та оперативних співробітників, ефективне використання з метою встановлення істини спеціальних знань, допомоги засобів масової інформації та населення; 6) керуючись системним підходом до процесу розслідування, окрема криміналістична методика повинна відображати етапність цього процесу, ті завдання, які вирішуються на кожному його етапі, особливості цих етапів [17, с. 201-203].

Дещо по-іншому визначає принципи побудови окремих криміналістичних методик І. О. Возгрін, який до них відносить: 1) забезпечення та неухильне дотримання законності; 2) конкретність криміналістичних методичних рекомендацій; 3) етапність методик розслідування злочинів; 4) ситуативність і багатоваріантність методик розслідування злочинів; 5) структуру єдність криміналістичних методик розслідування злочинів; 6) наукову обґрунтованість криміналістичних методик [2, с. 267-271].

Здійснений аналіз принципів криміналістичної методики дозволяє стверджувати, що вони є різнопорядковими. На нашу думку, доцільно розрізняти принципи побудови (формування) окремих криміналістичних методик та принципи їх застосування (виконання діяльності щодо їх реалізації). При цьому мова має йти про систему принципів криміналістичної методики.

Певного аналізу потребує позиція В. В. Тищенко, який здійснив спробу щодо виокремлення «принципів наукової розробки методики розслідування окремих категорій злочинів». Зокрема, на думку дослідника, до таких вихідних положень можуть бути віднесені: 1) розгляд об'єктів методики розслідування злочину і розслідування з позицій системно-діяльнісного і функціонального

підходів. Даний принцип дозволяє досліджувати вказані об'єкти як комплекси цілеспрямованих дій суб'єктів, з одного боку, злочинної, а з іншого — слідчо-криміналістичної діяльності, тобто двох протидіючих систем, які мають протилежні завдання; 2) використання даних і новітніх досягнень інших наук, як гуманітарних, так і природничо-технічних, для дослідження злочинів, умов їх учинення, особливостей механізму слідоутворення й розроблення адекватних рекомендацій з їх розслідування; 3) розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичного аналізу злочинів і створення їх типової інформаційно-пізнавальної моделі — криміналістичної характеристики щодо досліджуваної категорії злочинів; 4) використання досвіду слідчої практики шляхом його узагальнення, аналізу і подальшої екстраполяції в теорію розкриття злочинів; 5) розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичної класифікації злочинів, що дозволяє виявити й дослідити особливості відповідної класифікаційної групи і створити методіку певного рівня; 6) розроблення окремих методик розслідування на основі визначення і характеристики обставин даного виду злочину, що підлягають установленню; 7) розроблення напрямків і завдань розслідування з урахуванням специфіки етапів розслідування; 8) розроблення методичних рекомендацій на основі інформаційно-ситуаційного оцінювання стану розслідування, виділення типових слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування; 9) виділення відповідних типових завдань тактичного й організаційно-методичного характеру і визначення оптимальної програми їх вирішення з урахуванням особливостей конкретної категорії злочинів і етапів їх розслідування; 10) виділення специфічних тактичних і технічних прийомів при проведенні окремих слідчих дій і тактичних операцій [5, с. 119-120].

Сформульовані «принципи» викликають певні заперечення. Це стосується того, що фактично під гаслами пропонування принципів розроблення окремих криміналістичних методик автор багато в чому повторив уже сформульовані раніше принципи методики розслідування злочинів. Суттєвим недоліком є те, що запропонований перелік містить не стільки принципи побудови (розроблення) криміналістичної методики, скільки зміст самої методики. Тому й кожний «принцип» починається такими словами, як розгляд, використання, розроблення, виділення тощо. У цьому переліку надано інформацію про те, на підставі чого здійснено формування методичних рекомендацій (криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, обставини, що підлягають з'ясуванню тощо). Але вказані положення — це ще не принципи, це категорії криміналістики. Окрім цього, не можна до принципів наукового розроблення методики розслідування окремих категорій злочинів відносити, наприклад, «розгляд об'єктів методики розслідування з позицій системно-діяльнісного і функціонального підходів» або «розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичного аналізу» чи «використання досвіду слідчої практики шляхом його узагальнення...».

Заслужує на увагу підхід А. В. Шмоніна, який зробив висновок про неможливість чітко й однозначно розмежувати систему принципів побудови окремих криміналістичних методик від системи принципів загальних

положень криміналістичних методик. При цьому автор справедливо зазначає, що єдність принципів не виключає специфіки призначення (значущості) їх для формування [3, с. 79], тобто мова йде про різнопорядковність, різні рівні цих принципів. А. В. Шмонін називає три принципи, які необхідно враховувати при побудові окремих криміналістичних методик: історизм, об'єктивність, системність. Зокрема, принцип історизму, на його думку, безпосереднім чином пов'язаний зі знанням генези криміналістики, тих проблем, які вона вивчає. Відсутність знань про виникнення (становлення), розвиток, у тому числі регресивних змін, зникнення криміналістичних об'єктів є найбільш частими причинами невдач у дослідженнях, що свідчить про їх низький рівень. Принцип об'єктивності означає незалежність криміналістичних наукових досліджень об'єктів пізнання, виключення з них суб'єктивних оцінок, висновків та рекомендацій. Принцип системності означає такий підхід до формування методик розслідування злочинів, за якого її елементи знаходяться у взаємозв'язках, взаємообумовленостях тощо і розглядаються як єдине ціле [3, с. 79-80].

Запропоновані принципи мають бути підпорядковані побудові окремих криміналістичних методик, а не мати загальний характер. Тому, на нашу думку, сумнівним є віднесення принципу історизму до головних ідей (чи вимог) цієї побудови. Принцип історизму більш притаманний формуванню криміналістичної методики як частини криміналістики.

Висновки. Проведений аналіз принципів, наведених у спеціальних літературних джерелах, дозволяє розподілити їх на дві групи: 1) принципи побудови (формування) окремих криміналістичних методик; 2) принципи застосування окремих криміналістичних методик. Такий розподіл принципів фактично визначає різні рівні вимог (головних ідей), спрямованих, з одного боку, на побудову, з іншого — на застосування окремих криміналістичних методик. При цьому принципами розроблення (побудови, формування) керуються, головним чином, наукові співробітники, вчені-криміналісти. На це зверталася увага і в криміналістичних джерелах. Так, В. В. Тіщенко пише, що принципи розроблення криміналістичних методик належать до наукової діяльності, яка спрямована на розроблення окремих методик розслідування різного рівня (міжвидових, видових і групових) [5, с. 120]. Принципами застосування мають керуватися правозастосовні органи — дізнавачі, слідчі, прокурори (ті особи, які безпосередньо використовують криміналістичні методики у своїй практичній діяльності).

До принципів побудови (формування) окремих криміналістичних методик мають бути віднесені: 1) системність криміналістичної методики; 2) наукова обґрунтованість методичних рекомендацій та слідчих технологій; 3) структурованість побудови окремої криміналістичної методики; 4) об'єктивність у формуванні окремої криміналістичної методики.

До принципів застосування окремих криміналістичних методик доцільно віднести: 1) законність використання методичних рекомендацій; 2) етичність використання методичних рекомендацій; 3) етапність (планомірність) використання методичних рекомендацій; 4) вибірковість (ситуаційність)

застосування методичних рекомендацій; 5) індивідуальність (конкретність) застосування методичних рекомендацій.

Список використаних джерел

1. **Салтєвський М. В.** Криміналістика : у 2 ч. Ч. 2 : підручник / Михайло Васильович Салтєвський. — Х. : Консум, 2001. — 528 с.
2. Курс криміналістики : в 3 т. Т. 2. Криміналістическа методика: Методика расследования пре- ступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 639 с.
3. **Шмонин А. В.** Методология криміналістической методики : монографія / А. В. Шмонин. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 416 с.
4. **Коновалова В. Е.** Криміналістическая тактика: теория и тенденции : учеб. пособие / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. — Х. : Гриф, 1997. — 256 с.
5. **Тіщенко В. В.** Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. — О. : Фенікс, 2007. — 260 с.
6. Криміналістика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2003. — 992 с.
7. **Кузьмічов В. С.** Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. — К. : НІЧЛАВА, 2005. — 448 с.
8. **Ищенко Е. П.** Криміналістика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Контракт ; Инфра-М, 2005 г. — 480 с.
9. **Сурков К. В.** Принципы оперативно-розыскного процесса / Константин Викторович Сурков // Основы оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. В. Б. Рушайло. — Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб. : Лань, 2000. — 720 с.
10. **Коновалова В. Е.** Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. — Киев : РИО МВД УССР, 1983. — 132 с.
11. **Меглецкий Г. Н.** К вопросу о принципах криміналістической методики / Г. Н. Меглецкий // Криміналістические аспекты совершенствования доказывания при расследовании преступлений : тр. Акад. МВД РФ. — М. : Изд-во Акад.. МВД РФ, 1992. — С. 140-149.
12. **Колесниченко А. Н.** Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : текст лекций / Алексей Никифорович Колесниченко. — Харьков : Юрид. ин-т, 1976. — 356 с.
13. **Шурухнов Н. Г.** Криміналістика : учебник / Николай Григорьевич Шурухнов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Эксмо, 2008. — 452 с.
14. **Біленчук П. Д.** Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. — К. : МАУП, 2007. — 512 с.

15. **Эксархопуло А. А.** Криминалистика : учебник / Алексей Алексеевич Эксархопуло. — СПб. : ЛЕМА, 2009. — 904 с.
16. Криминалистика : учеб. для вузов / [И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина]. — М.: Высш. шк., 1994. — 534 с.
17. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т. В. Аверьяновой и Р. С. Белкина. — М. : Новый Юрист, 1997. — 400 с.

Анотація

Дана стаття присвячена проблемі побудови окремої криміналістичної методики. Для цього автором було проаналізовано підходи, які використовуються вченими-криміналістами, проаналізовані їх позиції. Після зазначеного аналізу наукових джерел автор здійснив спробу сформулювати принципи побудови окремої криміналістичної методики.

Annotation

This article is devoted to the problem of separate criminalistics methodics. Because of this, author is analysed ways and approaches, that criminalists used in their scientific work. After analysing of scientific literature author is formulated principles of separate criminalistics methodics formation.